

ЖИТТЯ ТА ПЕДАГОГІЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ Й. Ф. ГЕРБАРТА

В умовах сьогодення, коли в культурі та освіті відбуваються не завжди позитивні зрушення, які руйнують систему вже сталих цінностей, нового перегляду потребує педагогічна спадщина багатьох зарубіжних і вітчизняних педагогів-науковців, творча діяльність та ідеї яких розглядалися раніше з позицій ідеологічної упередженості.

Звернення до історичного досвіду може надати жвавості будь-якій сучасній загальнолюдській проблемі та допомогти у визначенні перспектив руху вперед. Як зауважує академік О. Сухомлинська, «...звернення до творчої біографії є і традицією, й інновацією, бо збагачує й урізноманітнює наші уявлення про історико-педагогічний процес, сприяє його новому прочитанню, а також відкриває нові грані, новий зміст, нові цінності цього процесу як важливі складові наукового дискурсу» [7, 11].

Ми переконані, що сучасна педагогіка не повинна зрікатися здобутків ранішньої педагогічної думки, які, звісно ж, потребують глибокого осмислення. Кожен, хто вивчає педагогіку, повинен самостійно перевірити наукові теорії інших історичних епох щодо їх дієвості у контексті сучасної проблематики.

Метою даної розвідки є висвітлення творчої біографії одного із найвидатніших представників німецького освітнього руху кінця XVIII – першої половини XIX століття – філософа, педагога й психолога Йоганна Фрідріха Гербарта. Попри вагомість його наукових заслуг, в першу чергу, як засновника теорії виховання, у вітчизняній психолого-педагогічній науці ще не було жодного окремого дослідження його наукової спадщини.

Отже, розгляньмо спочатку особливості історичного часу, в якому жив Й. Ф. Гербарт.

Наприкінці XVIII – на початку XIX ст. Німеччина залишалася країною, політично роздробленою, причому в абсолютній більшості держав і володінь, на які вона поділялася, зберігався феодально – абсолютистський лад.

Французька політична революція стала важливим стимулом, в першу чергу, для німецької духовної революції [1, 5]. У період революції в Німеччині гостро постає питання про необхідність створення системи національного виховання. Саме у Німеччині протягом ХІХст. відбувалися найбільш серйозні спроби впровадження змін шкільної системи, які слугували прикладом для інших держав [2, 250].

Це була доба розквіту для великих інтелектуалів Німеччини – поети, філософи, вчені починають відігравати головну роль у науковому житті Європи: моральна філософія Й. Г. Фіхте, філософія природи Ф. В. Шеллінга, феноменологія духу Г. В. Ф. Гегеля, розробка теоретичних питань класичної філології, географії та історії братами Александром і Вільгельмом Гумбольдтами, творчість Й. В. Гете, Г. Гейне, Новалиса, Л. Тіка, Е. Т. А. Гофмана та ін. З'являються видатні дослідження з математики, астрономії, фізіології. У 1810 році було відкрито Берлінський університет, який швидко стає центром розумового життя не тільки Пруссії, а й усієї Німеччини; це був період відродження гімназій – як ідеалу класичної освіти та моделі найефективнішого навчального закладу [9].

У цей час у Німеччині сформувався філософський рух, який вважав діалектику теорією та методом пізнання дійсності. В історії науки він отримав назву «німецької класичної філософії» [4, 180]. Класики німецької філософії завжди були і залишаються до нині у центрі уваги багатьох дослідників. В рамках нашої розвідки не будемо зупинятись на розгляді усіх особливостей цього філософського руху. Хотілось би відмітити лише ту обставину, що його представники (І. Кант, Ф. Шлейєрмахер, Й. Г. Фіхте, Г. В. Ф. Гегель та ін.) зробили великий вклад у розвиток педагогіки нового часу.

Думку про те, що Й. Ф. Герbart першим визнав педагогіку самостійною наукою, знаходимо у багатьох зарубіжних і вітчизняних дослідників історії розвитку педагогіки як минулих століть (В. Асмус, Г. П. Вейсберг, О. Вільман, Ф. Зейденфаден, Л. М. Модзалевський, П. Наторп, В. Флітнер, Г. Хартенштейн), так й у сучасників (О. М. Джуринський, Г. М. Козлова, Д. І. Латиніна,

М. В. Левківський, О. І. Піскунов, О. В. Тулупова; В. Бьоме, Е. Гейслер, Б. Гернер, В. Клафкі, Т. Мюсенер, Е. Мюллер, Г. Ноль, Н. Хільгенхегер, Б. Швенк та ін.). За твердженням академіка О. І. Піскунова, «педагогічна свідомість Й. Ф. Гербарта увібрала в себе та опрацювала багато передових ідей тієї доби – французьких мислителів XVIII ст., німецької класичної філософії, філантропістів, Й. Г. Песталоцці, що й дозволило йому почати розробку наукової теорії виховання й навчання» [2, 265].

На думку сучасного німецького дослідника історії педагогіки Б. Гернера, «Загальна педагогіка» Й. Ф. Гербарта є «унікальною» в галузі педагогічної теорії, в ній «відчувається моральна сила та ідеї, які й сьогодні роблять виклик дослідникам» [10,7].

Й. Ф. Гербарт був солідарний з ідеями тих педагогів, які вважали виховання засобом вільного та радісного розвитку людини [Там само].

Представники *філантропізму* (І. Б. Базедов, Х. Г. Зальцман, І. Г. Кампе, Е. Х. Трапп, Б. Г. Блаше), педагогічної течії, що виникла у Німеччині наприкінці XVIII ст. під значним впливом ідей французького просвітництва, прагнули пов'язати школу з життям, зробити навчання радісним, готувати з дітей порядних громадян-патріотів, діяльних і люблячих життя людей [2].

Представники *неогуманізму* (Ф. А. Вольф, В. Гумбольдт), іншої педагогічної течії кінця XVIII ст., яка також сформувалась у Німеччині та була близькою до філантропізму за духом, проголосили у якості виховного та освітнього ідеалу античний образ досконалої людини, зосередили увагу на проблемі розкриття інтелектуальних і фізичних здібностей людини, зробивши спробу відродження ідеї всебічного розвитку особистості [6, 1068].

Взагалі, неогуманістичні погляди Й. Ф. Гербарта можуть слугувати ключем для розуміння багатьох його педагогічних праць, особливо ранніх, в яких неогуманізм знайшов яскраве відображення.

Аналізуючи вітчизняні та російські педагогічні дослідження, які пов'язані з ім'ям німецького педагога, знаходимо, на жаль, дуже мало біографічних відомостей про нього. Здебільшого дослідники оцінюють його педагогічні ідеї

та погляди. І лише завдяки дослідженням німецьких авторів, таких як В. Асмус, Б. Гернер, М. Геш, Е. Мюллер, Г. Ноль, В. Флінтер, Н. Хільгенхегер та ін., маємо змогу відкрити для себе сторінки творчої біографії Й. Ф. Гербарта [8; 9 – 15].

У праці «Johann Friedrich Herbart's kleinere philosophische Schriften und Abhandlungen» (1. Band Leipzig 1842) Г. Хартенштейна, який був особисто знайомий з Й. Ф. Гербартом, знаходимо докладний опис особистості німецького педагога: «Це була енергійна людина, середня на зріст, кремезна, завжди упевнена і рішуча в своїх діях. Він розмовляв так само вишукано, як і писав. Головною рисою його наукового характеру була глибока повага до істини. Його характер був не лише щасливим дарунком природи, а й результатом наполегливої праці над собою» [10, 12].

Отже, Йоганн Фрідріх Гербарт народився 4 травня 1776 р. в маленькому місті Ольденбурзі на півночі Німеччини, в родині радника юстиції. Його батьки були повною протилежністю один до одного. Батько був людиною посередніх здібностей, цілком задоволений власним становищем. Мати, навпаки, відрізнялась жвавим розумом, великою силою волі. Через це між батьками траплялися непорозуміння, це було причиною того, що Й. Ф. Гербарт згодом не виявляв особливої прихильності ані до своєї домівки, ані до рідного міста. В ньому розвилось прагнення до відлюдкості та самозаглиблення [1, 8]. До 12 років він за станом здоров'я виховувався вдома. Завдяки намаганням викладача доктора – пастора Юльтцена, який пояснював різні питання метафізики, моралі та психології, у Й. Ф. Гербарта рано з'явився нахил до філософських роздумів. Водночас доктор Юльтцен привчав свого вихованця до чіткості та виразності мислення. Саме ці якості стали найбільш характерними особливостями психічного складу Й. Ф. Гербарта протягом усього життя. У 14 років він написав свій перший філософський твір щодо вчення про людську свободу [Там само]. Окрім цього, він старанно займався музикою: скрипка, веоланчель, арфа, фортепіано. Він демонстрував високу

музичність, згодом у Ієні він став відомим серед студентів як видатний піаніст, писав пісні та сонати, деякі з них були надруковані [9, 70].

Під час навчання у латинській школі (1788 – 1794) юний Гербарт також захоплювався вивченням стародавніх та сучасних філософських текстів, особливо старанно вивчав філософію Х. Вольфа, яка в той час мала широке визнання. І за власним його свідченням, найбільш вразила його праця І. Канта «Метафізика вдач» («*Metaphysik der Gemütsarten*») [Там само, 73]. У 17 років як кращий учень виголосив перед випускниками своєї школи промову з теми «*Etwas über die allgemeinsten Ursachen, welche in Staaten das Wachstum und den Verfall der Moralität bewirken*» («Загальні причини, які спричиняють у державі розвиток і занепад моральності») [Там само].

Після успішного закінчення школи Й. Ф. Гербарт вступив до Ієнського університету, де збирався вивчати правознавство. Однак умови, в які він потрапив, спрямували його інтереси зовсім в інший бік. Під впливом знайомства з Й. Г. Фіхте, він почав вивчати філософію і літературу. У 1797 році Й. Ф. Гербарт припиняє навчання та стає домашнім вчителем в сім'ї знатного швейцарця фон Штейгера. Ця подія дуже вплинула на усю подальшу діяльність вченого. Саме тут, на практиці, почала утворюватися його педагогічна система. В Швейцарії він познайомився з досвідом Й. Г. Песталоцці, з його «психологізацією навчання», почав посилено вивчати його праці, а згодом широко пропагувати ідеї Песталоцці в Німеччині [5, 70].

Робота вчителя та одночасно вихователя, яка тривала 2 роки, допомогла йому перевірити і зміцнити упевненість щодо правомірності власної філософської та педагогічної системи. Вихованцями Й. Ф. Гербарта були три сини губернатора Штейгера. Він повинен був викладати географію, історію, фізику, математику, німецьку стилістику і мови. Також він погодився викладати музику. Ретельно вивчивши здібності та індивідуальні особливості своїх вихованців, Й. Ф. Гербарт упорядкував план навчання таким чином, щоб воно повністю сприяло моральному вихованню. До усіх навчальних предметів вчений підходив з точки зору їх виховного значення: математика була

«особливо важливою школою доброчесності», хімія та фізика готували до логічних міркувань, а факти та події історії органічно пов'язані з моральним вихованням [1, 12]. Щоденно він займався з дітьми по шість годин. Умови в домі Штейгера були сприятливими для проведення виховної роботи. Губернатор фон Штейгер погодився з планом Й. Ф. Гербарта та надав йому повну свободу дій. Проте вчений був повинен кожні два місяці надавати йому звіт про виконану працю. Отже, початок формування педагогічних поглядів Й. Ф. Гербарта відобразився у «Звітах фон Штейгеру».

Вже через два роки Й. Ф. Гербарт залишає дім Штейгера і на прохання своєї матері повертається до Німеччини. Він був пригнічений цією подією, оскільки планував залишатися в Швейцарії ще на довгий час. Окрім цього, атмосфера у рідному домі, стосунки між батьками були нестерпними для нього. Саме в цей час він отримує запрошення від свого університетського товарища Йоганна Шмідта та переїжджає на 2 роки до Бремену. Тут він старанно готується до академічної, професорської діяльності, підготував цілу низку наукових праць з педагогіки, в яких показав свою близькість до головних ідей Й. Г. Песталоцці [9, 75].

Після дворічної підготовки Й. Ф. Гербарт починає з 1802 року академічну кар'єру в Геттінгенському університеті читанням курсу педагогіки. Потім він читав етику і вступ до психології. Його лекції з педагогіки та філософських дисциплін мали величезний успіх, який був закріплен випуском низки солідних наукових праць. Основна педагогічна праця Й. Ф. Гербарта «Allgemeine Pädagogik aus dem Zweck der Erziehung abgeleitet» («Загальна педагогіка, виведена з цілей виховання» 1806), яка в історії педагогіки виступає першою спробою наукової побудови педагогічної теорії [14].

У 1809 році Й. Ф. Гербарт очолив кафедру філософії і педагогіки в Кенігсберзькому університеті, яку раніше займав І. Кант. Адміністрація Кенігсбергу шукала філософа високого рівня, компетентного в освітній галузі. Це враховує у своєму відзиві стосовно призначення Й. Ф. Гербарта на цю посаду король Пруссії Фрідріх Вільгельм III: «Я схвалюю призначення

професора Гербарта із Геттінгену викладачем філософії тут, в нашому університеті, і роблю це з великим сподіванням, що Гербарт зможе відіграти особливу практичну роль у поліпшенні нашої освітньої системи, наслідуючи принципи Песталоцці» [8, 228].

На думку відомого сучасного дослідника Норберта Хільгенхегера, погляди Й. Ф. Гербарта щодо виховання отримали такий жвавий інтерес завдяки тому, що він невтомно намагався поширювати свій досвід [Там само, 236]. Щоб курс педагогіки отримав також практичне застосування, Й. Ф. Гербарт запропонував ідею організації «педагогічної семінарії», яка стала знаковою подією в педагогічній науці на початку XIX ст. [Там само]. Вчений запропонував проект створення семінарії, у якій би приділялась значна увага як практиці виховання, так і його теорії, до того ж загальна теорія повинна була доповнюватися педагогічними спостереженнями, які проводилися прямо тут. Інакше кажучи, проект педагогічної семінарії поєднував у собі навчальний заклад з підготовки шкільних педагогів, а також дослідницьку лабораторію розвитку наукового педагогічного знання, тобто по суті Й. Ф. Гербарт розробив та запропонував структуру університетської кафедри.

Пропозиція Й. Ф. Гербарта була сприйнята з інтересом у Пруссії 1809 р.: реформа виховання вважалась тоді складовою частиною реформи усієї системи державної освіти. Цю реформу енергійно просував Вільгельм фон Гумбольдт (1767 – 1835) – великий вчений та громадський діяч, який на той час керував справою народної освіти Пруссії. Очікувалось, що Й. Ф. Гербарт зробить значний вклад у справу підготовки учительських кадрів. Сам же вчений сподівався отримати найбільш ширшу аудиторію: він розумів свій експеримент як можливий фундамент для «майбутніх закладів більш великого масштабу»; він сподівався на те, що ідея «виховуючого навчання» стане головним принципом «справжньої реформи народної освіти» [15].

Отже, спочатку був створен педагогічний інститут, метою якого була підготовка вчителів середньої школи на основі спеціального навчання відповідно до педагогіки самого Й. Ф. Гербарта. У 1818 році завдяки державній

підтримці вчений отримав нове велике приміщення, де було можна відкрити невеличкий пансіон та поселити групу дітей. Й. Ф. Герbart прагнув довести, що цих учнів, які живуть у пансіоні, можна не тільки вчити, а й виховувати за його методом [8, 237]. Ця ідея була схвалена В. Гумбольдтом, учні і послідовники Й. Ф. Герbart підхопили ідею свого вчителя, Німеччина стає в цей період одним із кращих центрів педагогічної освіти у Західній Європі.

Викладання в експериментальній школі Й. Ф. Герbart здійснювалось, по суті, на основі програми, яку він використовував під час своєї домашньої вчительської діяльності: виховуюче навчання охоплювало дві головні галузі знань – поетичну і математичну. Релігія, історичні перекази, вивчення мов, географія та природознавчі науки вибудовувались навколо цього центрального ядра. Вчений продовжував розвивати свій метод, сподіваючись, що прийде час, коли він буде використовуватись у всіх «класичних гімназіях» [Там само]. Отже, запропонована Й. Ф. Герbartом методика призначалась головним чином для класичних гімназій. Водночас він приділяв увагу проблемі будування усєї системи освіти. Як зазначає Н. Хільгенхегер, Герbart був «послідовним прихильником вертикальної структури системи освіти, яка спирається на три столпи: середня школа (або молодші класи середньої школи) і елементарна (або навчальна) повинні були існувати поряд з класичною школою; три столпи утворювали єдину систему, оскільки виховуюче навчання здійснювалось у кожній із цих трьох шкіл. Єдність шкільної системи гарантувалась головною метою виховання – доброчесністю. Хоча, звісно, ці школи відрізнялися вимогами, які ставились учням» [Там само, 238]. Проте вчений приділяв значну увагу необхідності гнучкого переходу між школами різного типу, тому було б невірно вважати його теоретиком шкільної системи, яка заснована на соціально-кастовом принципі.

Реформаторський запал у Пруссії періоду між 1809 – 1813 роками швидко згас у зв'язку з реставрацією після наполеоновських війн. Влада охоче приймала на службу підготовлених Й. Ф. Герbartом викладачів класичної школи. Проте ці викладачі повинні були працювати за програмами, які ставили

перед собою зовсім інші цілі. У результаті методика навчання, яка була розроблена Й. Ф. Гербартом, так ніколи й не була прийнята у загальнонаціональному масштабі [13].

За час перебування у Кенігсберзі Й. Ф. Гербарт підготував підручник «Lehrbuch zur Psychologie» («Психологія» 1816), а також фундаментальну працю «Psychologie als Wissenschaft, neu gegründet auf Metaphysik und Mathematik» («Психологія як наука, що ґрунтується на досвіді метафізики і математики» 1824) [1].

У 1833 році вчений знову переїхав до Геттінгена та очолив кафедру філософії. Тут вийшла друга його головна педагогічна праця «Umriss pädagogischer Vorlesungen» («Нарис педагогічних читань» 1835); він доповнює свою «Загальну педагогіку» детальним розглядом окремих педагогічних проблем. Незабаром у гімназіях Геттінгена робилися спроби організувати процес навчання на основі принципів педагогічної системи Й. Ф. Гербарта [Там само, 14].

Спокійний хід університетського життя та педагогічної діяльності Й. Ф. Гербарта зупинила подія, яка вплинула на подальшу оцінку його педагогічної системи. У 1837 році ганноверський король скасував конституцію та вимагав від усіх присяги на вірність йому. Й. Ф. Гербарт висловив відданість королю і засудив дії вільнодумців професорів «Геттінгенської сімки», які відмовилися присягати королю і за це були вислані із Ганноверу. Передова громадськість Німеччини засудила вчинок Й. Ф. Гербарта, власне це й спричинило зниження інтересу до педагогічної теорії вченого. Через рік Й. Ф. Гербарт сам назвав цей факт «геттінгенською катастрофою» [13, 89].

11 серпня 1841р. Й. Ф. Гербарт помер від апоплексичного удару.

За життя Й. Ф. Гербарт як діяч освіти не зміг привернути широкої уваги до власної педагогічної теорії. Звісно, у нього було багато вдячних учнів. Проте, йому не вдалося вирішально вплинути на реформу освітньої системи Німеччини.

Тим паче дивно, що після смерті Й. Ф. Гербарта його педагогіка спричинила появу цілого освітнього руху – педагогічної течії, яка мала значний вплив не тільки у Німеччині, а й далеко за її межами (Англія, Австрія, Італія, Росія, Швейцарія, Франція, США), та була відома як гербартіанство, яке сформувалося і розвивалося протягом 1851 – 1920 років. Література з філософії та педагогіки Й. Ф. Гербарта отримала значного об'єму. У 1895 р. в Парижі з'явився французький переклад «Загальної педагогіки», а у 1898 р. в Лондоні та Бостоні – англійський [12].

Реформа педагогіки на початку ХХ ст. поступово відсунула гербартіанство на задній план, а виховна теорія Й. Ф. Гербарта була майже повністю забута. Оригінальні праці вченого більше ніхто не читав, а його самого сприймали як прихильника школи, в якій учні безмежно вірили словам свого вчителя та не могли спиратися на власний досвід [там само]. На думку сучасного німецького дослідника Й. Ебмейера, не усі послідовники Й. Ф. Гербарта зрозуміли справжній зміст його педагогічної теорії, завдяки чому представники реформаторської педагогіки на початку ХХ ст. зробили Й. Ф. Гербарта «цапом відбувайлом» («Buhmann») за усі недоліки гербартіанства [11, 38].

Нажаль, багато послідовників Й. Ф. Гербарта у ХІХ-ХХ ст. перекрутили кожен на свій лад справжній зміст його педагогічної теорії. Й. Ф. Гербарт вбачав головне завдання педагогіки у «естетичному зображенні світу» («die ästhetische Darstellung der Welt»), тоді як для гербартіанців головним поняттям було – «зубрити» («büffeln») [Там само].

Проте вже з 1950 р. в Німеччині та деяких сусідніх країнах починається відродження інтересу до педагогіки Й. Ф. Гербарта. Дослідники спадщини великого педагога почали відмежовуватися від гербартіанського образу вченого, який перекрутив його справжнє вчення. Вони намагались пробитися до «живого Гербарта» [14, 4].

Останні сучасні дослідження спадщини Й. Ф. Гербарта (здебільшого зарубіжні) розглядають його педагогіку як невід'ємну частину його філософії з

позицій історії моральних наук, що робить актуальною педагогіку Й. Ф. Гербарта й нині. Розділяємо думку про те, що сьогодні можна багато чому навчитися у німецького педагога, намагаючись з його допомогою відповісти на запитання, чому запропонований ним шлях розвитку особистості є недоступним в сучасних умовах.

ЛІТЕРАТУРА:

1. *Герbart Й. Ф.* Избранные педагогические сочинения / Под ред. Г. П. Вейсберга. – М., 1940. – Т.1. – 283 с.
2. *История педагогики и образования.* От зарождения воспитания в первобытном обществе до конца XX века: Учебное пособие для педагогических учебных заведений / Под общ. ред. акад. А. И. Пискунова. – 3е изд., испр. и доп. – М. : ТЦ Сфера, 2006. – 496 с.
3. *Козлова Г. Н.* Воспитание в системе деятельности отечественной общеобразовательной средней школы (первая половина XX в.): Дис..д-ра пед. наук: 13.00.01/ Нижегородский государственный педагогический университет. – Нижний Новгород, 2005. – 365 с.
4. *Латышина Д. И.* История образования и педагогической мысли: Учеб. пособ. / Д. И. Латышина. – М., 2005. – С. 179 – 197.
5. *Левківський М. В.* Історія педагогіки. Видання 2-е, доповнене. Підручник / М. В. Левківський. – К. : Центр навчальної літератури, 2006. – 376 с.
6. *Российская педагогическая энциклопедия:* в 2 т. / ред. колл.: В. Панов /гл. ред. и др./ . – М.: Научное издательство «Большая Российская энциклопедия», 1999. – Т. 2. – С. 1107 – 1108.
7. *Сухомлинська О. В.* Персоналія в історико-педагогічному дискурсі / О. В. Сухомлинська // Шлях освіти. – 2001. – № 4. – С. 10 – 15.

8. *Хильгенхегер* Н. Иоганн Фридрих Гербарт / Норберт Хильгенхегер // Перспективы. Вопросы образования. Мыслители образования. – 1994. – №3/4 (87/88). – С. 227 – 242.
9. *Asmus W.* Johann Friedrich Herbart – Eine pädagogische Biographie. – Band I: Der Denker 1776 – 1809. Heidelberg 1968.
10. *Gerner, B.* Herbart: Interpretation und Kritik. Ehrenwirth Verlag KG München, 1971. – 133 S.
11. *Lutz M.* Erziehungswissenschaft und Erziehungspraxis. München. 1981. – S. 38 – 40.
12. *Müller E.* Das Paradigma des Herbartionismus unter problemgeschichtlichem Aspekt. Pädagogische Hochschule Erfurt 2000. – 216 S.
13. *Mießener G.* (Hrsg): Johann Friedrich Herbart. Schneider Verlag, Baltmannsweiler 2002. – 252 S.
14. *Die Pädagogik* Herbarts, herausgegeben von H.Nohl, E. Weniger, G. Geissler. Verlag Julius Beltz. Weinheim 1948. – S. 3 – 6.
15. *Rainer Bolle, Gabriele Weigand.* Johann Friedrich Herbart 1806 – 2006. 200 Jahre Allgemeine Pädagogik. Wirkungsgeschichtliche Impulse. Waxmann Verlag GmbH, Münster 2007. – 164 S.